

APORTACIO DE JOAN FUSTER AL PENSAMENT SOCIAL: DE L'ESTRUCTURA AL SUBJECTE DE LA REALITAT NACIONAL

Javier Ferrer

Quan se'm va plantejar la possibilitat de fer un esbós sobre l'aportació a la sociologia de Joan Fuster, no em va ser fàcil de pensar com podia presentar un "Fuster Sociòleg". Darrerament però, sembla que existeix una tendència metodològica a entendre aquest intel·lectual en clau fragmentadora del seu cos de pensament. De tota manera aquest fet -ben legítim d'altra banda planteja una pregunta: podem pensar en un Fuster filòsof (que és la fragmentació a què suara m'he referit),¹ o en un d'historiador, "nacionalista"...?. Crec que no pas. En aquest cas, hauríem de pensar primerament en allò que era: un intel·lectual. I un intel·lectual que aplicà la seva idea de compromís global cara al seu poble. L'autor de *Nosaltres els Valencians* caldria abastar-lo en bloc, *en conjunt*. (Com d'altra banda era concebut entre els anys cinquanta i vuitanta, arc temporal on més clarament es reflectia el component d'intel·lectual compromès amb la seva col·lectivitat). És a dir, encara que hom contempli la seva tasca nacional com a lateral del total de la seva obra; o almenys no tan central com la hi veia,² sí que caldria palesar que el compromís cívico-nacional es feia en una situació temporal: un context històric determinat per unes preocupacions nacionalitàries que no abastaven estrictament les reflexions del suecà, sinó que formaven part d'un conjunt de nuclis polítics que es desenvoluparen entre la segona meitat dels cinquanta i la dècada dels seixanta. És així que el paper d'"orientador" -

1. Vegeu Riera, A. La raó Moral de Joan Fuster, Curial, Barcelona, 1993.

2. Riera a [op. cit.], esmenta que "Calia l'esforç -en el cas de Fuster- de deixar el personatge en segon terme i, més encara, potser, pel que fa al País Valencià. Calia l'esforç de deixar el personatge en segon terme per a analitzar i referenciar el teixit de les seves idees" (1993, p. 13). Penso que el Fuster assagista -que sobretot és el Fuster viscut, si pensem que cada reflexió les feia, per exemple, en diferents medis: orals, a les tertúlies, polítics, en concentracions com els aplecs, etc... Més aviat hauríem de pensar en un Fuster total. Perquè si no: Com es pot comprendre el sentit social de les seves reflexions? Dificilment, quan tractem d'intel·lectuals podríem separar el text -el discurs- del context.

transmès a través de la seva obra cívica- era una determinació concreta del seu pensament més general. Però no hi ocupava una presència tan lateral. En algunes circumstàncies aquella preocupació esdevenia obsessiva, com ell mateix reconeix: "No tinc altra autoritat que aquesta: la d'haver-me apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del meu poble. Potser és l'única passió noble que reconec en mi" (1980, p. 21). Per tant, amb això dit: quin és el principi marc previ que portaria Fuster a pensar en la seva realitat social, en el poble. És a dir, què és allò que ens permetria de pensar en un Fuster pensador de la realitat global de la seva comunitat nacional: el seu pensament social doncs? I com concep la seva societat? Per abastar aquest doble interrogant partirem primer de la idean d'un Fuster-intel·lectual humanista i, posteriorment, veurem aqueixa concepció de compromís que se'n desprèn aplicada a *Nosaltres els Valencians*.

El pensament, la raó fusteriana maldava per a situar l'home en termes concrets, no metafísics, antidogmàtics. Com apunta A. Riera "... el Fuster poeta, com el Fuster historiador de la cultura, coincidiran en un punt: el de revisar els absoluts -el sublim o la raó històrica-, tot ressituant l'home en uns nivells més a mida ..." (1993, p. 85). I aquesta idea de l'home (de l'home-en-societat) naixerà, com apunta aquest autor, d'"un humanisme que vehicularà a través del seu assaig que per la seva virtualitat quasi poètica li permet l'exploració lingüística a més d'especular-se a partir de la pròpia experiència i encara intervenir moralment segons un afany d'excitació civil" (1993, p. 86). Fuster, doncs, concep l'home "a-escala-amb-el-seu-entorn" (Riera, A. 1993, p. 12). I és des d'ací que permetria d'entendre la seva preocupació civil. Ell mateix ja apostava per un humanisme compromès: "d'un designi militant del costat de certs valors humans fonamentals, erigits en criteri, norma i orgull", "Un humanista és tot el contrari d'un esteta: no és l'home que toca el violí (...). Ell és el primer a lluitar contra els piròmans. Justament, el fet de mesclarse en les doloroses disputes de la ciutat -cosa que no feia l'esteta- el duu a assumir responsabilitat i compromisos no sempre còmodes ni airoso" (Fuster, J. 1969, p. 184-185). El seu assaig de tipus cívic, doncs, serà una correspondència amb la seva concepció d'humanista, d'un humanisme *polimorf*: de diverses aplicacions. "Però cal tenir en compte que Fuster no ha especulat sobre els seus principis més generals: els ha aplicats, sobre la marxa, a propòsit d'una o altra anècdota" (Iborra, J. 1982, p. 20). I precisament crec que la seva aportació al pensament social fou pensar sobre les raons que pesaven sobre el poble valencià a l'hora de ser tingut com a "anècdota". I a partir d'aquesta reflexió, Fuster hi aportà una *consciència de situació*, una consciència històrica al País Valencià. Mostrar que els valencians formaven una comunitat definida, dins el mateix espai nacional que el grup humà principatí, va ser la seva màxima preocupació cívica i teòrica. Fuster, doncs, pensava el perquè d'un passat i present marcats, com manté a *Nosaltres ...*, pel marginalisme. Pensar, doncs, amb una societat, i pensar-la en termes dinàmics i de dialèctica social seria la innovació que faria Fuster cara als valencians però també, como veurem, cara als Països Catalans. Cal dir que d'altres reflexions anteriors fetes al Principat, com ara *Notícia de Catalunya*, per bé que tindrien un valor semblant d'introspecció col·lectiva (com en el cas de l'assaig valencià); tant el context-tradició històrica nacional com el criteri i, diguem-ne la tasca mobilitzadora que hom tingué als anys seixanta a València, entre nuclis intel·lectuals, no permetrien de pensar en situacions idèntiques. Fuster mateix ho advertia a

Nosaltres ... "Hi busco un paral·lel (...) Un paral·lel: no pas en el criteri, però fonamentalment en la intenció última (es refereix a *Notícia de Catalunya*) (1980, p. 20).

Després que hem vist la relació entre pensament global i una aplicació concreta, en el cas de fer de l'humanisme un compromís concret, que donaria lloc a *Nosaltres*... i la seva preocupació vers la constitució d'un referent nacional per a la comunitat que va des de Perpinyà a Oriola, situarem l'assaig de Fuster en un context intel·lectual - referent al desenvolupament de la sociologia als Països Catalans i en un context històric per a copsar el pas de l'estructura (el País Valencià explicat per l'intel·lectual de Sueca) a un subjecte col·lectiu que donaria forma real a les idees fusterianes. Crec que aquest punt ens donarà compte de la recepció del cos doctrinal fusterià en la línia de mostrar un cas significatiu de relació entre teoria i praxi. És a dir ens reflectirà precisament la relació entre allò que hem apuntat: un Fuster concret (en tant que postula un home-concret) i el medi-contexte que el subjectiva.

1. CONTEXT INTEL·LECTUAL I SOCIOPOLÍTIC

En la història de la sociologia -i del conjunt de les altres ciències socials- el període 1959-1970 vindria marcat a nivell estatal per un inici de liberalització econòmica (amb el *I Plan de Desarrollo*) i per una progressiva línia oberturista del règim espanyol franquista. Aquest marc, marcat per un desenvolupament econòmic industrial, als Països Catalans, venia acompanyat de les primeres mostres de resposta a l'oficialisme universitari del SEU. Aquest fet, prou remarcable a la Universitat de València, vingué complementat per una motivació intel·lectual nacionalitària (concretada en assajos socials i polítics). Llibres com *els Pobles Joves*, de Joan Crusellas, situaven els catalans en una consciència europeïsta, partint d'una reflexió social sobre la determinació històrica i la tasca de les generacions més joves. I no cal insistir en reflexions com la de Vicens i Vives a *Notícia de Catalunya*, a fi d'abastar un "conèixer-nos", una voluntat d'examen col·lectiu. Pierre Vilar, d'altra banda, estudiava la trajectòria moderna del teixit social-comercial principatí, sobre el qual bastiria una reflexió nacional de més abast contemporani. Fuster, amb l'assaig remarcant, i la tasca dels professors catalans a València, induïren vers una motivació acadèmica i cívica a nuclis d'estudiants que iniciaven les primeres investigacions de la realitat històrica i social valenciana (un Sebastià Garcia amb *Els Fonaments del País Valencià Modern* o un L. Aracil amb una introducció al teatre d'Escalante). El 1970 marcaria un cert punt d'arribada en els estudis de la realitat econòmica amb *l'Estructura Econòmica del País Valencià*; sense oblidar obres paral·leles a les de Fuster com la de Josep Melià amb *Els Mallorquins*. A Catalunya Nord les tasques del Grup Rossellonès d'Estudis Catalans (GREC) seria una base de conscienciació cultural i política de la realitat nord-catalana, vinculada a Catalunya Sud. Com veiem, amb aquests pocs exemples, existia una voluntat de fer els primers "retrats de família" en cada branca de les ciències socials, amb un afany globalitzador (tant nacionalment com intel·lectual). En el camp de la sociologia aquesta voluntat tindrà un posicionament a un nivell

d'instituir, segons Salvador Giner, "Una Sociologia a Casa Nostra".³ Aquesta reflexió proposava una línia de primeres investigaciones -entre les quals tindrien cabuda les aportacions de Fuster, Vicens...-basades en "estudis de realitats reduïdes", amb "interpretacions temptatives subsegüents", desmarcant-se així de les reflexions "globals" dels filòsofs. En aqueixa declaració d'intencions Giner relacionava aquestes investigacions amb la constitució d'una "ciència social nacional", caracteritzada pel tractament d'unes qüestions que determinarien "el geni de cada poble", manifestat "en la forma d'escollir els temes". L'esforç de bastir una sociologia catalana coincidia amb els objectius de les altres disciplines socials: la necessitat -davant el buit- de realitzar les primeres investigacions, que tindrien un caràcter introspectiu. En aquesta direcció l'àmbit cronològic exposat marcaria un *turning point* en l'impuls de reflexions sobre el nostre col·lectiu social. Per aquesta raó calia estudis que informessin una "consciència sociològica de la realitat" (DDAA, 1979, p. 450). Pensar sobre els factors o esdeveniments que conformen la nostra realitat implicava gairebé sempre una primera assumpció d'una realitat de conjunt cultural (nacional) a través de la qual hom començava a preguntar-se sobre aspectes determinats que li donaven cohesió o que, contràriament, la desarticulaven, per exemple, en el cas valencià. En aquest sentit el teòric i assagista s'implicava en el sentit/destinació de la reflexió: "el cavall de batalla era, és i serà -diu Fuster- allò que (...) he anomenat "decisió de futur". Distingint en un o altre costat de la línia de demarcació "aquells qui afirmen que ja estem bé com estem, que vivim en el millor del móns possibles o aquells "qui ens refusen a la vergonya d'una trista alienació nacional, els qui creiem que els valencians podem ésser un poble sa i coherent, els qui ansien per al nostre país una plenitud nova" (1980, p. 10-11). I aquesta implicació volguda és la base de la consciència del "medi" pensat i analitzat. "Consciència sociològica", doncs, com a sinònim d'aquella consciència de situació, que comportava un coneixement, una subjectivació de les dimensions espàcio-temporals. Des d'aquest context es fa difícil d'entendre els comentaris que es desprenen de les lectures de les obres de Vicens i Fuster esmentades, en el sentit que apareixen amb "un component idealista, mesclat de nostàlgia i entelat per la frustració" (Giner, S. 1979, p. 20). Aquelles reflexions venien marcades pel desig -tal com reconeix Giner- d'"escatir la natura precisa de llur pròpia societat" però no pas en unes condicions normals, sinó per la condició "subordinada" (sense estatus polític suficient) i per una situació de compromís pel "combat cultural i polític nacional", el qual condicionava "l'anàlisi social secular i racional" (Giner, 1979, p. 19). Vull dir per tant, que cal tenir en compte les condicions de possibilitat en què es desenvoluparen les reflexions del moment. Reflexions que al País Valencià, hagueren de ser fetes per individualitats allunyades del món acadèmic imperant. És així, valorant tot just aquests esforços sistematitzadors d'un passat o d'una problemàtica present, que hom pot valorar l'aportació dels assagistes com Fuster en el desenvolupament d'una "consciència sociològica" (Ninyoles, R. 1982, p. 19). Les reflexions del intel·lectuals compromesos i crítics amb el seu context, com en el cas que ens ocupa, donaren cos a "unes interpretacions que han estimulat l'orientació d'interessos teòrics i pràctics en la investigació de la nostra societat" (Ninyoles, 1982, p. 19). I és operant sobre la realitat sociocultural analitzada que Fuster exercí una

3. GINER, S. "Una Sociologia a Casa Nostra", Serra D'or. (maig, 1961), p. 5 i 6.

"indubtable influència" (Ninyoles, R. 1982, p. 19). Influència cap a un posicionament crític, no pas conformista de la situació donada. No és balder en aquest punt, veure que una de les bases de *Nosaltres...* serà precisament entendre l'entramat històric com a dinàmic. En aquest sentit podem pensar en una derivació sociològica d'aquesta obra, tal com demanava Giner en l'article de 1961 esmentat: "La missió del sociòleg és una missió d'interpretació dinàmica" (1961, p. 5). I Fuster ens dirà que "explicar` serà una invitació a 'transformar`". "És "transformar" el que ens interessa". I des de la transformació, l'assagista dissenya un nou tipus de compromís, que els estudiosos ja hem vist com la concebien a tall de consciència de la realitat social; però que en el cas de Fuster aquesta aprehensió de l'objecte (realitat=societat valenciana) comportaria implícitament el pas a la construcció d'un subjecte de la realitat nacional. "La veritat -els fets constatables i explícits-, un cop delatada, esdevé consciència, i una consciència desperta sempre revertirà en acció o, si més no, en remordiment". Un cop dissenyat l'"escenari" dels fets, "algú" hi hauria que en fes una aplicació cívica, o com Fuster diu, transformadora. Entrem, doncs, en el context sociopolític de *Nosaltres els Valencians*, base subjectiva que donarà sentit a l'esforç de Fuster per bastir una reflexió sobre l'objecte (estructura).

1.1. DE L'ESTRUCTURA AL SUBJECTE DE LA REALITAT NACIONAL

Fuster, amb el seu assaig no *causa* cap moviment sociopolític. "Fuster ens ofereix una lectura de construcció sense subjecte" (Picó, J. 1986, p. 13). Aquest subjecte integrava la seva formació acadèmica amb una sensibilització política. Ciència i compromís no es divorciaven. Vull exposar breument aquest context més general per a mostrar com simultàniament a les reflexions intel·lectuals existia una recepció entre acadèmica i cívica d'aquella consciència sociològica fusteriana.

D'una banda a la Universitat Valenciana a començaments dels anys seixanta F. Murillo, catedràtic de Dret Polític hi organitzava un seminari de sociologia, amb un objectiu: desideologitzar el que l'envoltava: "Preteníem -diu- ignorar que la ideologia és capaç de resistir qualsevol prova empírica a contrari"... Ens limitàvem modestament però honradament, a tractar de prendre contacte universitari amb allò que creïem una ciència postergada ací: la sociologia".⁴

De l'altra hi havia l'assumpció de les idees de Fuster per aquest mateix nucli universitari (que es formava entre les facultats de Lletres i Dret): "les idees de Fuster -

4. Informació de F. Murillo A: Xavier Ferré *València, en l'Espai Català (1943-1968)* [Tesi Doctoral], UB, 1993 p. 250. Un altre professor de sociologia a València, a partir de 1971, Amado de Miguel situava en l'òrbita de la "parasociologia" "assagistes socials" com a Joan Fuster, el qual es "proposava de conèixer la seva pròpia realitat" (valenciana), a través de "mostrar l'existència dels problemes reals "a través dels grups socials... Es proposava una "indagació". (Aquests mots pertanyen, en clau espanyola a Pedro Laín Entralgo, quan es referia a la tasca d'aquests assagistes. N'hem traslladat el sentit a la tasca de Fuster per creure que s'hi reflectia la mateixa circumstància). MIGUEL, A. de Homo sociologicus Hispanicus, Barcelona, Barral editores, 1973, p. 73.

dirà Vicent Álvarez, un coetani i particip d'aquell context-desenvolupades en *Nosaltres els Valencians*, han incidit decisivament sobre l'actual generació que entra a la vida política; d'aquesta forma, la conformació ideològica d'una generació està marcada pel plantejament de Fuster".⁵

Per tant hi hagué una recepció política -organitzada en el Partit Socialista Valencià, primer partit nacionalista d'ençà del 1939- de les tesis del *Nosaltres*, panorama que anava estructurant una nova situació interpretativa a través d'una nova concepció del País Valencià, a través d'una nova ideologia: la ideologia nacional. I serà un altre sociòleg L.V. Aracil que afirmarà un nou estat de coses: "...en el curs dels anys seixanta, es perfilava al País Valencià una clara polarització de la ideologia patriòtica. D'un costat, queda el patriotisme quietista i voluptuós, que cada vegada sembla més anacrònic. De l'altre, cristal·litza un patriotisme crític i reformista que va en clar increment...". I es demanava: "Podrem dir que és ara quan tornem a trobar-nos en una inflexió històrica que assenyalava el final d'aquests cent anys de vida valenciana" (Aracil, L. 1966, p. 21). La pregunta d'Aracil no era pas gratuïta. La reflexió societària de Fuster amb la tasca dins i fora la universitat (una tasca crítica, inconformista) sí que van permetre, contestant aqueixa pregunta, una nova lectura de la realitat social (crítica als tòpics i estereotips que es feien sobre els valencians), econòmica (crítica de la mentalitat agrarista) i política (construcció d'unes bases nacionals, que arribaran fins a l'actualitat). Per aquesta raó és difícil separar la conformació d'una consciència històrico-nacional (consciència sociològica, en el cas de la reflexió de Fuster) amb el seu context. Tal com reconeix Josep Picó, la tasca intel·lectual de Joan Fuster s'havia de contemplar en l'"ambient" d'aquells nuclis, que relacionaven la seva descoberta de la realitat amb una incipient consciència de país, caracteritzats per la "força conscienciadora i voluntarista de conèixer la societat" (1968 p. 12). Les anàlisis fusterianes eren emprades per a fer una "anàlisi de la dominació" (1986 p. 14). Per tant, aquell objectiu transformador a què apel·lava Fuster, tenia en aquells nuclis indagadors el seu subjecte; el subjecte que operava políticament en la realitat nacional. Però a més del marc extern, que explicaria el significat del *Nosaltres*..., com construïa Fuster el marc explicatiu del seu assaig? A un doble nivell: concebre el fet nacional com a fet social i el fet social cohesionat en un fet nacional. Dues arestes que coincidiran en el vèrtex (consciència de situació: historicitat).

2. El fet nacional com a fet social (contra el mite)

L'aportació de Fuster a les ciències socials ha estat examinar una societat proposant -explicitant- les seves contradiccions: a nivell intern (pròpia dinàmica social i política) i a nivell extern (de configuració d'un marc nacional de pertinença). La seva aportació, doncs, al pensament social vindrà determinat per ambdues explicacions de la col·lectivitat en què es troba immers: el poble valencià.

Per abastar el primer objectiu, concebre una nació -o una part de la nació (País

5. Endavant, (juny-juliol, 1964).

Valencià)- com a col·lectiu social, l'autor parteix d'un propòsit: bandejar tot allò que "emmascarà" la realitat per a obtenir-ne un "diagnòstic" adient. Ens ho diu amb aquestes paraules: "En primer lloc, prescindia de qualsevol mena de maquillatge retòric. El tòpic i el ditirambe han alimentat, durant segles, la literatura que els valencians dedicaren a llur país, i aquesta vèrbola candorosa intercepta -ens intercepta- la visió clara dels problemes més elementals". Aquest posicionament feia que l'assaig *Nosaltres...* tingués més força explicativa: "I tan habituats hi estem que, quan he fet la senzilla operació d'apartar-me'n, el meu escrit ha pogut semblar carregat de violència insolent. D'altra banda, en això consisteix la seva principal força de revulsiu". Un cop ha fet una lectura crítica dels fets (una crítica històrico-cultural) apunta cap al segon extrem del seu eix explicatiu: el factor nacional: "En segon lloc, també m'he negat a acceptar l'òptica submissa, dependent, que ben sovint deforma les conviccions ordinàries dels valencians i les condiona al mite d'unes superestructures històriques alienes a la nostra personalitat nacional" (1980, p. 8). Aquestes declaracions d'intencions, ens presenten un Fuster contra el mite: una elaboració ideològica que no explicaria allò real, sinó que prenia les manifestacions sobre la realitat com a racionals. Dins l'explicació del fenomen social l'aportació de més relleu -i remarquem-ho, en el context d'aleshores a València- seria la de lluitar contra una mixtificació que articulava els mites deformadors sobre la societat valenciana. I les eines per a aconseguir aquesta desmitificació positiva serien una anàlisi endògena del país amb una concepció que s'apropava a l'adopció del materialisme històric: "He procurat en tot moment que l'anàlisi del "cas valencià" sigui apuntada en funció de criteris i de factors valencians -només valencians-. I, finalment, he tractat de subratllar, sempre, davant cada episodi concret la trama de les tensions i dels antagonismes socials -demogràfics i de classe, econòmics i de cultura- que podien facilitar-ne l'explicació o el sentit" (1980, p. 8). Però aquest entramat metodològic venia donat per una opció disciplinar: la confluència de la tasca de l'historiador i del sociòleg per a comprendre en tota la seva complexitat (síntesi de factor socials i econòmics amb factors pertocants a la psicologia col·lectiva) el seu objecte d'anàlisi. L'historiador ofería una trajectòria de fets (una evolució) i el sociòleg es referia a qüestions actuals, basades en l'evolució d'aquells fets. L'anàlisi de Fuster, doncs, s'aproximaria més a una concepció integradora/compreensiva que no pas a la situació derivada de la "coherció del fet" (Durkheim). Es tracta, doncs, d'una anàlisi que no accepta com a suficient una estratègia explicativa positivista. Efectivament si l'objectiu de Fuster era mostrar el camí de com "Som un poble anòmal, els valencians" (1980, p. 18), calia bandejar anàlisis efectistes: "Però les anomalies d'un poble mai no són fortuïtes; mai, tampoc, no vénen solament provocades per la crisi d'una generació ni per l'aleatòria deslleialtat d'unes oligarquies. Tenen llur origen en zones més internes i en mòbils més incisius de l'ésser col·lectiu, en els quals, altrament, atzars, generacions i oligarquies també tenen llur part" (1980, p. 18). Existirien uns "condicionaments estructurals" (Picó, J. 1986, p. 12) que requeririen una investigació "sobre la realitat viva" (sociologia), la qual tindria uns orígens, una "genealogia" (història). L'assaig té així una temporalitat, "una dimensió històrica" (Picó, J. 1986, p. 12) que emmarcaria una reflexió més actualitzada (alternança d'un "passat"- "present"- "futur"). *Nosaltres...* és una "referència interdisciplinària d'època social contemporània" (Picó, J. 1986, p. 12). "Interdisciplinària" perquè pensar sobre unes causes estructurals que configurarien una "genealogia de col·lectivitat

diferenciada" (Picó, J. 1986, p. 12), defugiria un plantejament puntual. Fuster en dóna una mostra: "La nostra conformació demogràfica i econòmica actual, tant com les proclivitats de conducta i ideologia, són resultat d'unes determinants anteriors, successivament preparades per fets físics i morals que no sempre sabem tenir presents" (1980, p. 19). En aquest sentit els coetanis que el llegiren (aquells nuclis intel·lectuals generacionals dels anys seixanta) veien com l'assaig de Fuster relacionava -n'iniciava el camí- "descripcions psicològiques amb l'estructura social" (Aracil, L.V. 1967, p. 312). I un dels aspectes on Fuster aplica aquesta perspectiva és en l'anàlisi del marginalisme. És a dir conceptuava el poble valencià com una col·lectivitat ambigua, sense acabar de definir, que es troba amb un poble a mig fer i que en canvi no ha estat absorbit per la dinàmica "integradora en què venim inserits des de fa -almenys- dos segles i mig" (1980, p. 16). Aquest episodi, l'intel·lectual el relacionava amb un fet de "consciència col·lectiva" (1980, p. 16).

Fuster ens situa per tant en una dimensió històrica i sociològica tenint com a objectiu una comunitat com a "faciendum" (Aracil L.V. 1967, p. 312) on es dóna una dialèctica en "el contrast entre les classes superiors i el poble" (Aracil, 1967, p. 311). Ja hem dit abans que el llibre era amarat d'una assumpció marxista. Almenys aquesta opció explicativa la fa en els següents apartats. Primer en l'explicació del procés de conquesta de l'antic regne; "S'hi interferia un factor de classe prou més actiu. En el fons es tractava de la disputa, ja llarga, entre l'aristocràcia feudal i la institució monàrquica" (1980, p. 41). Segonament en el procés de castellanització entre les èlits en els segles XVI i XVII: "Que hi ha un començ de castellanització social és evident. Tanmateix, va estrictament lligat a una situació de classe" (1980, p. 142). Tercer, en la comprensió del conflicte social valencià contemporani: "Caldrà una doble revisió: des de l'angle classista i des de l'angle nacional. Obrers i burgesos, bracers i terratinents, ho han de considerar, oblidant les dolces mitologies vuitcentistes" (1980, p. 169). Quart, en defensar la inexistència de classe dominat de caràcter burgès-capitalista: "El burgès, allò que diem "burgès", és un tipus que només pot ser definit (...) des de les situacions de l'Europa veritablement capitalista: manchesteriana. És la noció que difongué *El Capital*, i l'única que podem utilitzar amb un mínim de coherència (1976 (1973), p. 51). Aquesta dimensió històrica (que és referida a l'assaig per l'apartat "Els fets") es complementava amb una explicació més adequada als problemes presents d'aleshores, amb una perspectiva més sociològica ("Les indecisions"), on tractava aspectes més relacionables amb el fet nacional valencià i una part dedicada a la prospecció, més lligada a una decisió de futur ("Els problemes"). Aquesta disposició del text, abocava a un final obert, cara al futur. De fet l'autor ja diu com això no ha estat pas gratuït: hi havia "un apriorisme militant" que, en el cas d'una introspecció col·lectiva (tal com entenia Fuster l'assaig), hi portava. "Entenguem-nos -dirà-: no pas de cara al passat ni de cara a la circumstància immediata, sinó respecte a les possibilitats obertes al dia de demà... estic convençut que una obra com aquesta no pot ésser concebuda sinó des d'una decisió de futur... Si començo per denunciar la nostra malaltia o les nostres malalties col·lectives, és que sense això mai no tindrem la possibilitat de sobreposar-nos-hi. Els valencians -avançant una alternativa de "salvació", dirà Fuster- hem de defensar-nos com a poble: tal és, reduït a afirmació incitant, l'apriorisme a què em referia (1980, p. 20).

Aquest compromís de l'intel·lectual amb la seva col·lectivitat ⁶, com era el fet d'assumir una militància que l'havia portat a enfocar una anàlisi aprofundida del seu poble, denotava, d'alguna manera, la possibilitat d'una recepció de l'obra per part del context, ja n'hem parlat apuntant una acceptació política dels plantejaments informadors fusterians. Des del vessant pròpiament cultural però, les tesis de Fuster tenien una seva pròpia evolució. Breu: el 1957 ja tenia la idea de fer un *Llibre de València* on en nou capítols explicitava factors històrics i actuals del moment, que serien un clar precedent de l'assaig escrit el 1961 (*Nosaltres...*). Temes com *Tòpic i realitat de València*, *Els grans problemes* o *El poble i València, avui* eren punts que continuadament requerien l'atenció de Fuster. Posteriorment, el 1962, i més enfocat a un fet complementari que veurem tot seguit: el marc nacional, apuntava una explicació semblant a la de l'assaig però en forma de *Projecte de llibre sobre els Països Catalans*. La seva estructura ("Els fonaments històrics", "La versió política del problema" i "el projecte unitari i les resistències que trobarà") era organitzada pel mateix "apriorisme militant, cívic": oferir un plantejament estructural i alhora connectat amb qüestions actuals per a bastir un punt de sortida. El comentari que feia Aracil del llibre *Nosaltres...* podria aplicar-se bé al projecte esmentat: "No es tracta -dirà el jove sociòleg sens dubte, d'oferir una caracterització superficial (morfològica), sinó profunda (estructural). Més encara: dinàmica. El *leitmotiv* del llibre és justament la preocupació per la història" (1967, p. 311).

I des d'aquest vessant cultural *Nosaltres els Valencians* era concebut com a salt qualitatiu, en el seu plantejament innovador: metodològicament i intel·lectual, en un context en canvi social, la qual cosa feia, com hem esmentat repetidament, defugir la mixtificació (l'estereotip). Un lector de l'època, i que formava part culturalment d'aquell "ambient innovador" valencià dels anys seixanta, percebrà aquella relació entre innovació intel·lectual i canvi social: "Crec que els valencians hem arribat a un punt de la nostra existència, com a col·lectivitat, en què ens és insuficient la retòrica del tòpic i l'elogi patrioter, a un punt en què no ens interessa "el jardí de flores", "el sol de la alegria", mi "la tierra de artistas", etc., mentre existeixen uns problemes punxants i vius que els patim en la pell de la vida quotidiana". I seguidament, dissenyava el marc social en què s'integrava la reflexió fusteriana: "L'agricultura valenciana és en un moment crític, el procés d'industrialització que comença amb una iniciativa privada no sembla pas quallar per manca de suport i de capital" (1964). Una realitat en canvi i conflictiva havia de tenir una primera posada en qüestió, i amb un abast de futur: un esdevenidor concret a partir d'un balanç estructural (històric i sociològic: passat i present), substituïdor de la reflexió superficial, llunyana del reduccionisme. I és des d'aquesta perspectiva que podem copsar en l'assaig esmentat un intent reeixit de "donar forma" a "una societat sense formació històrica", "sense imatge pròpia" (Picó, J. 1986, p. 12).

6. Pel que fa al compromís de Fuster, Josep Iborra diu: "Fuster és un polític en el sentit que és un intel·lectual "militant", però no en el sentit "professional" o de partit. La independència de Fuster no vol dir que és apolític, sinó tot al contrari: la possibilitat de poder fer política amb les mans lliures, sense la hipoteca d'una doctrina determinada o d'una disciplina (Tesi Doctoral), UV, Vol.II (1984) p. 117.

En la seva perspectiva metodològica, la reflexió de Fuster supera el culturalisme que redueix el complex social a manifestacions epifenomèniques, sense arribar a copsar-ne, doncs, la formació en un conjunt de tensions socials, polítiques o culturals. Efectivament, factors conformadors nacionalitaris, com ara la llengua, troben, en l'enfocament fusterià, una aprehensió de fons, de dialèctica de classes i de projeccions (interessos polítics). És tan sols un exemple per a constatar que des de fora de les institucions (universitat, centres d'investigació) es féu una aportació significativa, en el context dissenyat entre 1959-1970, a l'"anàlisi racional de la realitat social" (diversos autors, 1979, p. 449). En un context que hom reconeix caracteritzat i vehiculat per una "consciència cultural" (diversos autors, p. 449), aportacions com la Fuster feien emergir una realitat no pas estàtica sinó en canvi. La seva aportació, en aquest primer factor d'entendre una nació com una societat (com una estructura de classes i de concepcions del món), motivà una innovació al País Valencià dels anys seixanta que adobaria el terreny per a futurs estudis històrics i sociològics (una derivació clara del marc dissenyat per Fuster seria *País Perplex*, de J.V. Marquès, 1973). I efectivament el que féu l'intel·lectual fou dissenyar un model explicatiu on hi tenien lloc totes les variables possibles per a dissenyar un "quadre històric-social" per a entendre i plantejar interrogants sobre el devenir dels valencians. Era un punt de partença. (Com ho foren per al Principat les anàlisis esmentades de J. Crusellas, Vicens i Vives, o les de F. Candel. En la mesura que incitaven problemes vius també requerien reflexions que fessin aparèixer aquestes noves realitats. Calia articular, doncs, un nou pensament social, d'acord amb els factors de canvi que vivia la societat catalana: fet nacional, configuració del canvi social, industrialització, immigració, paper de la dona. El tall -la ruptura- de 1939 tingué els seus primers efectes transformadors en la dècada dels seixanta. I en aquest sentit, des d'àmbits disciplinars diversos, hom havia d'estructurar una nova historicitat: un nou sentit evolutiu dels col·lectius socials i nacionals com esdevingué en el cas de Fuster: "Es tracta d'un relat il·lustrat (*Nosaltres...*), de modernitat, que considera la història com un procés objectiu en el qual ens belluguem, i la historicitat com un mode determinat de prendre consciència que formem part d'aquest procés (Picó 1986, p. 13). I aquest tipus de consciència prendria forma partint d'una orientació que integrés transformació socioeconòmica amb identitat de grup, de nació. Si la primera aportació de Fuster és integrar explicacions històriques amb les del present amb una perspectiva de futur que acabaria sent un argument contra la deformació o reduccionisme d'una societat: contra el mite; la segona aportació de Fuster serà integrar aquest tot social en una comunitat nacional que hauria de superar el complex d'inferioritat i el provincianisme.

3. EL FET SOCIAL COM A FET NACIONAL (CONSCIÈNCIA DE COMUNITAT).⁷

La segona aportació de Fuster al pensament social és el plantejament de la consciència de comunitat nacional com a factor cohesionador en un context de canvi social. Tan *Nosaltres...* com reflexions prèvies, que esdevenien un marc programàtic

7. Emprem l'expressió "consciència de comunitat" (nacional) com a equivalent del concepte "Dimensió ènicoterritorial" (GINER.S, 1961, p. 103).

(això és, *València en la integració de Catalunya*), plantejaven -com a novetat en aquell context- una nació cultural de més abast que l'estricta Principat o País Valencià. Era un marc d'adscripció general que s'hi arribava partint -almenys així ho veia Fuster- de cada característica d'una formació social: "Però, "catalanitzants" com som, els nostres llibres tendeixen a recalcar, al capdavant, que la "situació" no és idèntica a les Illes o al País Valencià que al Principat, i postulen conseqüentment "solucions" privatives". Però alhora aquesta diversitat tindrà un sentit unitari: partint de la identificació entre "grup nacional" i "poble": "I en un poble, la "unitat" coexisteix amb la contextura "diversa" que hi hagi produït el joc dels factors històrics, geogràfics, socio-econòmics, "peculiaris" de les seves contrades". I "Aquesta realitat - "mallorquina", "valenciana"- és la realitat catalana " (1964, p. 16). La idea nacional de Fuster, per tant, aniria més enllà que *Notícia de Catalunya* o, més exactament, de *Presència Valenciana*, reflexió de Vicens i Vives (del "darrer" Vicens) en la qual demanava una elaboració d'una història d'abast nacional. Fuster, doncs, porta a terme el desig d'aquell historiador i planteja aquesta concepció nacional integral. Però de fet aquest marc nacional tindria una funció cohesionadora del grup humà català, sota la necessitat d'un impuls, novament, militant "El poble que som és un poble a mig fer", i hem d'acabar-lo de fer. O sucumbirem com a poble: desapareixerem del mapa, subsumits en una anèmica degeneració provincial, frustrats, sense nom ni nervi, amb l'estigma servil de la impotència i de la dimissió (1964, p. 16-17). La concepció fusteriana parteix, doncs, d'uns cercles concèntrics: cada "regió" té unes especificitats que, en conjunt, formen un continu: els Països Catalans, com a unitat d'anàlisi global (social, cultural, econòmica i política). I no és estrany que anys més tard sociòlegs valencians reconeguessin que "els Països Catalans són un repte sociològic", que reflectiria "unes bases socials, unes estructures comunes" (Ninyoles-Mollà, 1988, p. 23). En aquesta direcció les anàlisis de Fuster sobre història social o cultural (*Nosaltres...*, reflexions sobre la Decadència del País Valencià) hi posen unes bases per desenvolupar. I poc temps després (1963), Joaquim Maluquer i Sostres féu *L'estructura econòmica de les Terres Catalanes*. Diria que Fuster i Maluquer posen unes bases nacionals -recordem aquella "ciència social nacional" de què ens parlava Giner d'examen científic de la realitat sociocultural i econòmica. L'anàlisi de Maluquer, induïda per una crítica de les unitats d'anàlisi estatals, que el portaria a "rebutjar el concepte tradicional que vincula les regions econòmiques a les fronteres polítiques" (1963, p. 11), proposa una unitat d'anàlisi de Països Catalans, ja que aquest conjunt nacional "presenta una remarcable homogeneïtat econòmica i social que permet d'estudiar-los plegats i fa artificiosa en aquest aspecte, com en d'altres, la separació administrativa dels esmentats territoris" (1963 p. 11). Maluquer, en una direcció convergent a la de Fuster, proposava l'estudi d'un espai econòmic (això és, "regió econòmica"), que hauria de complementar les anàlisis de Fuster referides a l'àmbit estricte valencià", en el cas del *Nosaltres...*

He esmentat el cas de l'economista i sociòleg Joaquim Maluquer perquè les seves reflexions tenen lloc en el mateix moment de consciència d'una descoberta de la realitat nacional. Com la que descrivia Joan Fuster. Són moments complementaris i aportaven, novament, un gir en l'adopció d'una explicació de la realitat integrada i de clara contestació a anàlisis socials que preniem com a marc ens deformadors del fet català (això és, el "Sureste" o el "Levante"). De manera, doncs, que anava operant-se

a partir de la realitat més pròxima, cara a la més general. I en el cas valencià calia de primer analitzar les seves característiques històriques per a fer-ne un examen de consciència amb un valor, com hem vist en casos de la seva recepció, clarament cívics: «Tot allò que hi hauria d'ésser marc previ -aquella "mentalitat comuna" unidora, amb la llegua, dels Països Catalans-, en quedarà descartat: podria ser objecte d'un altre llibre, més ampli, distint. [...] El meu tema serà solament el que anuncia el títol: "nosaltres els valencians", en la nostra restringida configuració, a part i definits» (1980, p. 21). Però la demarcació regional, que evoluciona cap un ens nacional, era momentània. Hi tenia un valor projectiu. Per Fuster era un procés per a adoptar un corònim unitari -català- "per al·ludir a la nostra condició de poble únic" (1962, s/p).

De la mateixa manera que hem vist que la comunitat social era un *faciendum*, la comunitat nacional que hi donava un sentit cohesionador també-es-feia-processualment. Però aquest fer-se tenia una base: la identitat entre "pàtria" i "llengua": "la nostra pàtria és la nostra llengua" (1983, p. 58); i alhora aquesta nació tindrà una cultura, la qual "respon a les necessitats del poble que la constitueix", "poble" que té uns límits de demarcació: "poble que s'estén de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó" (1983, p. 58). Aquest territori -Catalunya o Països Catalans- requeria alhora un projecte polític integrador: "Mentre el problema de València no serà considerat pels catalans estrictes com un problema llur, i com un problema rigorosament nacional -des dels punts de mira econòmic, polític i cultural-, el catalanisme no deixarà d'ésser un moviment fracassat en potència", amb un "perill que afecta al Cos místic de la Pàtria: una fina tradició, una deu de possibilitats, el matís jocund i elegant de la cultura catalana" (1950, p. 137). Cultura-poble-nació-llengua un eix que tindria una funció personalitzadora en un procés de desenvolupament econòmic (industrialització). Fuster, doncs, convergeix en una doble concepció de comunitat cultural: un espai social construït des del conflicte de classes i en procés constituent de forma constant, superant d'aquesta manera una idea estàtica i naturalista del fet nacional, i alhora un espai nacional que informaria, donaria una identitat de pertinença diferencial respecte altres processos de modernització: de desruralització (1950-1965 A: Mollà, D. 1986, p. 385). Des d'aquest vessant, coetàniament a la publicació del llibre, sociòlegs com Aracil ja remarcaven -hereus de les tesis de G. Myrdal, Rostow- el paper de la consciència de comunitat "en el procés de desenvolupament econòmic" (1967, p. 312).

Posteriorment sociòlegs i economistes hi han reblat l'argumentació. Ninyoles es pregunta si "és possible el desenvolupament econòmic homogeni, una estratègia políticoeconòmica, sense un grau de consciència cultural" (1992, p. 37) i, paral·lelament, economistes com J.A. Ibarra també pensava en una tradició cultural per a personalitzar (identitat) un procés de modernització: "El culte que a hores d'ara es fa de la innovació i de la modernització no pot fer oblidar que els components culturals, la tradició, la llengua, la història, representen un paper rellevant -potser el que més- per a assolir un nivell innovador capdavanter de caràcter no dependent (1989, p. 61). La relació entre diagnosi històricosocial i consciència de comunitat tenia en la interpretació del canvi d'estructura econòmica que aleshores vivia el País Valencià una dada bàsica per a combatre la despersonalització dels valencians. Hi subjeia una voluntat de "transformació de les mentalitats" davant aquest canvi social,

encara que, com han reconegut economistes, "el trasllat dels canvis operats en l'estructura econòmica a l'àmbit més ampli de les relacions socials és més lent del que hom pot suposar" (Soler, V. 1986, p. 96). El decalatge entre canvi econòmic i canvi de mentalitat (això és, substituir el marginalisme fusterià per una mentalitat amb iniciativa) seria debatut i cristal·litzat en el pas de l'estructura objecte (País Valencià) a subjecte (moviment social). Heus ací la doble voluntat transformadora de l'assaig fusterià: d'una banda el compromís militant de Fuster a què hem fet referència; d'una altra la construcció d'un moviment cultural i polític: el nacionalisme valencià.

Per tant la segona aportació fusteriana al pensament social seria pensar la nació (àmbit de pertinença) com a factor cohesionador d'un procés de transformacions econòmiques i de dialèctica social, en el sentit de vèncer un complex d'inferioritat, un "provincialisme", que en seria una concreció, per a criticar la dependència del poble valencià vers l'estat: "La seva reacció -la del provincià-, en general, és l'anticentralisme administratiu, és clar. Protesta contra l'aparell burocràtic de l'Estat jacobí. És una protesta limitada, no cal dir-ho. Ell està infeccionat per la retòrica patriotarda de l'Estat: se'n sent "patriota" (1980, p. 208). Fuster manté un to més crític vers l'Estat espanyol que no pas Vicens que al *Notícia...* hi volia incloure una part "que havia imaginat cabdal" tractant de les relacions de "Catalunya i Castella" (1982, p. 14). *Nosaltres els Valencians*, doncs, esdevenia denúncia d'una dominació i submissió; però alhora element conformador d'una visió integrada de l'evolució de les transformacions socials: una reflexió sobres les anomalies de la consciència de situació per part d'una comunitat social: el poble valencià. Des de l'assaig, per tant, es contribuïa a una imatge sociohistòrica que seria un material de primera mà per a reflexió i "treball de camp".

4. CONCLUSIÓ

Joan Fuster afirmà el 1967 que *Nosaltres els Valencians* era "Un pamflet polític. Un llibre que estava pensat per a suscitar en els valencians una inquietud per la seva consciència de país". D'altra banda el sociòleg de l'art, Alexandre Cirici, dissenyava un context que veia la materialització del XXè Congrés del PCUS i la redacció de la *Pacem in Terris*, amb el sorgiment d'un nucli generacional marcat amb una "forta dominant cívica". I observava que la generació posterior, la que havia fet vint-i-cinc anys amb el sorgiment de la revolució cubana i "anaven a la universitat amb el desglaç i el Concili" (1969, p. 67), era moguda per una "problemàtica molt més universal" (*ibidem*). Assenyalo aquestes fites històriques per a dir que no es pot deslligar l'aportació teòrica de Fuster en el terreny de les ciències socials del context en què va sorgir un moviment cultural vehiculat pel seu esperit crític, d'enfrontament al sistema capitalista i que, als Països Catalans, es concretava entre l'assumpció d'un socialisme autogestionari i la voluntat -clara voluntat nacional- de construir un país de nova planta, totalment distint del país que acabà no essent el 1939. Penso, doncs, que l'"ambient vital" dels anys seixanta (i també de mitjan dels anys cinquanta) relacionà, efectivament, realitat nacional i pensament -i solidaritat- internacional; aspecte que feia comprensible que el pensament europeista prengué forma i que tot just amb les manifestacions de construir una nova Europa, l'Europa dels Pobles, es

tingués present la innovació cultural que, a començaments dels anys seixanta, estaven vivint nacions com la basca, catalana, bretona o occitana. Una nació occitana, per exemple, que comparava l'assaig de Joan Fuster, *Nosaltres els Valencians*, com a fita comparable més a la seva realitat que no pas amb la del Principat. En efecte la problemàtica social occitana -per posar un exemple-: manca d'una burgesia industrial, una xarxa d'infraestructures econòmiques (aspecte que reforçava el que el Robert Lafont de l'època qualificava com de *colonialisme intern*, manca d'un estàndard lingüístic, una *Koiné*, etc.; feia que Occitània i el País Valencià formessin un "llaç oprimit" (València, dirà R. Lafont "sèmbla benlèu mai lo nostre que non pas lo dau Principat": 1963, p. 80).

Aquests exemples, i aquest disseny d'un nou escenari cultural, intel·lectual i polític que estava emergint com a fruit d'una onada revolucionària (en el sentit més integral del mot), féu que veiessin la llum noves reflexions que es plantegessin les causes i efectes de la *vida nacional* (en el sentit gramscian del terme) de diversos col·lectius. I el poble valencià en necessitava un que expliqués com és que no havia reeixit com a col·lectiu. Que li expliqués uns fets, uns problemes, però també que fos una reflexió de futur, com de fet fou el que movia -i volia motivar- *Nosaltres els Valencians*. I si esmento en primer lloc el context sociocultural i polític; però també nous nuclis humans sensibilitzats per la vida de les nacions, i de llurs classes socials; del decurs de nacions que podríem anomenar *mancades*, quant a no haver assolit un estatut polític; però amb una imaginació cultural prou resolta, com és el cas català; és per fer explícita la unitat metodològica que caldria aplicar per a entendre el que aportà l'assaig -i en general- l'obra de Fuster al que hom anomena "consciència sociològica de la realitat", i del que personalment anomenaria aportació substancial a la *consciència de situació*, d'historicitat, en aquest cas, del col·lectiu social i cultural valencià. He dit unitat metodològica perquè sapiguem ser sensibles al valor que els intel·lectuals de la immediata segona postguerra mundial atorgaven a la seva reflexió personal-no-deslligada-de-la-condició humana-que-els-voltava. I penso que Joan Fuster n'és un cas paradigmàtic. És a dir caldria que sabéssim valorar el que suposava que un *homme de lettres* es preocupés -i com reconeix: fins a l'obsessió-, des d'una realitat nacional no reeixida políticament, per la seva gent i el fet que l'hi volgués donar una forma històrica, a fi que aquell col·lectiu, marcat per un complex d'inferioritat i per un autodi social vers la seva pròpia manera de pensar i de ser, prengués consciència del seu passat per a disposar de millors eines culturals per a fer front un altre esdevenidor. Caldria, doncs, que valoréssim intel·lectualment però també *humana*, el que suposava que un intel·lectual -que molts diuen que va ser una xamba genètica, en al·lusió al desert cultural que era el País Valencià de la immediata postguerra-, es posés a pensar en la seva comunitat nacional amb les eines -ben migrades, per cert- de què disposava (unes poques dades econòmiques, uns quants llibres d'història, i els consells de professors de la universitat, que aleshores vivia una revolució epistemològica, i d'amics). I pensar no pas en termes fragmentats i adialèctics. No pas. *Nosaltres els Valencians* suposa, sinó el primer, sí un dels casos més cabdals del nostre segle que mostren una història social i de la cultura integrada. És una reflexió que aporta un exemple ben significatiu d'història total. I seran bàsicament d'aquests llibres (altres podrien ser el llibre de Joaquim Maluquer, *L'Estructura...*, les contribucions intel·lectuals d'economistes i de sociòlegs a *Serra*

D'or, autèntic punt de convergència de l'*aggiornamento* català a la cultura universal) que hom anava bastint el retaule social i cultural del nostre espai humà, nacional. Existia, doncs, un grup nacional i existia una *voluntat* de posar unes bases constitutives d'un espai de coneixement de la realitat que n'emergia. I aquestes bases anaven des de l'art a l'economia; de la ciència a la història o de la geografia a una sociologia incipient. És a dir de totes les ciències socials. Penso per tant que l'aportació més clara, a un nivell més general, no estrictament intel·lectiu, que ens fa Fuster amb la seva obra és mostrar que cal no deslligar el context reflexiu del context global. Que gairebé totes les "necessitats culturals" es causen des del camp de les "necessitats d'allò públic". I que la contribució de les ciències socials a la cultura no es pot entendre deslligada de la seva autobiografia d'abast més humà (la ciència no és tan sols un producte del *factum*, de la dada; ans és també la *biografia* de cada investigador. Mai potser millor dit: de la seva *circums-tància*). Per tant Fuster és un d'aquests casos-d'aportació-viscuda- a les ciències socials. I crec que la sociologia, que emergia a començaments dels anys seixanta, procurava de reflexionar sobre la interacció d'un grup humà -amb el seu entorn més immediat, es movia en aquest context que es debatia entre el combat cultural i el polític. Era una sociologia -o almenys així ho vull creure- humanista en tant que aportava uns materials que reflectirien la immediata connexió entre necessitat d'allò públic (col·lectiu) i compromís cívic. I crec, com he intentat, de mostrar, que l'*obra* i el mestratge de Joan Fuster és un cas ben rellevant de síntesi entre text i context. El seu pensament social vinculat, en paraules de Ferrater Mora, a la civilitat. Aquesta, penso, que és la seva màxima aportació: pensar-nos-en-el-decurs-de-la-nostra-comunitat nacional. El subjecte ja donaria sentit al text.